

This document is an historical remnant. It belongs to the collection Skeptron Web Archive (included in Donald Broady's archive) that mirrors parts of the public Skeptron web site as it appeared on 31 December 2019, containing material from the research group Sociology of Education and Culture (SEC) and the research programme Digital Literature (DL). The contents and file names are unchanged while character and layout encoding of older pages has been updated for technical reasons. Most links are dead. A number of documents of negligible historical interest as well as the collaborators' personal pages are omitted.

The site's internet address was since Summer 1993 www.nada.kth.se/~broady/ and since 2006 www.skeptron.uu.se/broady/sec/.

Personlighetsutveckling och målrationalitet (2008)

Polariteten mellan kultur och ekonomi på samhällsvetenskapligt program i Stockholms gymnasieskola

Tidigare analyser av gymnasieskolans sociala struktur i Stockholm inom den forskningstradition i vilken denna studie görs har pekat på två huvudsakliga polariteter när elevernas sociala ursprung tas i beaktande.¹ Den första och viktigaste ställer det som med ett lite slitet ord kunde kallas för ”elitutbildningar”, befolkade av elever som har nått särskilt goda resultat under sin tidigare skolgång och som oftast kommer från välutbildade och välbeställda hem, mot mer ”folkliga” utbildningar, dit främst av elever som inte har samma lyckosamma skolbakgrund och ofta har sitt ursprung i familjer med lägre utbildning och svagare ekonomiska tillgångar. Studieförberedande program på traditionella lärdoms gymnasier som Södra Latin, Kungsholmen och Norra Real och på nya, framgångsrika friskolor som Viktor Rydberg står mot yrkesinriktade program och utbildningar på gymnasieskolor belägna i mindre välbeställda förorter som Vilundagymnasiet i Upplands-Väsby eller S:t Botvid i Bothyrka.

Den andra polariteten, som varit statistiskt mycket svagare underbyggd men samtidigt stabil över åren, är spänningen mellan vad som kan kallas kultur och ekonomi. Utbildningar befolkade främst av elever från grupper som står nära utbildningssystemet, offentlig sektor och kulturella områden skiljer sig från utbildningar dit främst elever söker sig vilka har ursprung i familjer verksamma inom ekonomins områden och privat sektor. Studieförberedande program på vissa av de traditionella kommunala innerstadsgymnasierna, utbildningar med kulturell och estetisk inriktning och Waldorfskolor har stått mot skolor som Enskilda gymnasiet, gymnasieutbildningar med teknisk och ekonomisk inriktning samt skolor i de välbeställda norra förorterna.

De två polariteterna har återkommande avspeglat sig i mönster i rekryteringen till gymnasieskolans utbildningar och med andra ord i de utbildningsstrategier, de gymnasieval, hos elever och familjer som dessa mönster är uttryck för. I hög grad, men långt ifrån bara, har de reflekterat socio-ekonomiska demografiska skillnader i boendet. Men de har i också återfunnits i skillnader i livsstilar, trosföreställningar och framtidsperspektiv hos elever på olika utbildningar.² En jämförelse mellan eleverna på Södra Latins naturvetenskapliga program och dem på det s.k. EU-programmet på Frans Schartau – utbildningar som i avseende på sin sociala rekrytering svarade mot polariteten mellan kultur och ekonomi och båda hade höga betygsgenomsnitt hos sina elever när undersökningen gjordes hade – visade till exempel att de förra mer flitigt besökte fria teatergrupper, oftare läste DN än Svenska Dagbladet, kände större tveksamhet inför för mycket betyg i skolan och ofta såg en

¹ Det vill säga att andra egenskaper hos eleverna, kön, etnicitet och mått av skolframgång inte beaktas.

² Se särskilt den första artikeln i avhandlingen, artikeln om högskolan och formeringen av eliter, samt artikeln om fyra Stockholmsgymnasier.

framtida yrkeskarriär i offentlig sektor, under det att de senare värderade musikalerna högre än fria teatergrupper, föredrog Svenska Dagbladet framför Dagens Nyheter, önskade betyg tidigt i skolan och visade större entusiasm för framtida yrken inom privat sektor.

I en analys av familjers och ungdomars förhållande till utbildning i en välstående Stockholmsförort i slutet av 80-talet framträdde tydligt just denna polaritet som en motsatsställning mellan en kulturell och en ekonomisk övre medelklass. Den kom på ett systematiskt sätt till uttryck i sätt att se på fostran, studier, fritidsaktiviteter, smak och livsvärden. Den kulturella polens familjer hyste en särskild tro på personlighetens betydelse, värnade om dess växt och förhöll sig skeptisk till det nyttotänkande som de menade känneteckande den ekonomiska polens familjer vilka i sin tur tenderade att se utbildning som en kalkylerad, mätbar investering i framtiden avsedd att ge avkastning. Studier av högskolans studenter lyfte fram liknande skillnader mellan studenter på utbildningar inriktade mot kultur och mot ekonomi. Hos de förra återfanns en stark övertygelse om personlighetens och originalitetens värden, uttryckt i ett undvikandet av allt som sågs som kollektivt och uniformt, vare sig det gällde betygsättningens klassificeringar eller mainstream-liknande klädsel, under det att de senare snarare bekände sig till värdet i en ledig behärskning av kollektiva värden och hierarkier, från salstentamina och betyg till den klädsel som olika sociala hierarkier krävde.³

Sedan dessa studier gjordes har utbildningssystemet förändrats åtskilligt. De tidigare studier av gymnasieskolan som här hänvisats till genomfördes före eller under de genomgripande utbildningspolitiska reformer som präglade skolan under 1990-talet. Skolans kommunalisering 1991, gymnasieskolereformen 1992 och den nya läroplanen som i sin nuvarande form fastställdes 1994, innebar en decentralisering av den statliga makten över gymnasieutbildningens konkreta utformning till kommuner, skolor och lärare.⁴ Införandet av skolpengen 1992⁵ gav efterhand i storstadsregionen Stockholm med sitt stora befolkningsunderlag upphov till en snabb expansion av friskolor och framväxten av en tidigare okänd utbildningsmarknad. I mitten av 90-talet fanns i länet sex nya gymnasiefriskolor som skapats efter skolpengens tillkomst och de tog emot en försvinnande liten del av alla elever. Läsåret 2008 beräknas minst 143 enskilda friskolegymnasier vara etablerade⁶ med sammanlagt XX elever, vilket utgör YY andelar av det totala antalet i regionen.⁷ Men friskornas expansion utgör bara en av effekterna av 90-talets reformer. Decentraliseringen och skolkonkurrensen hade också en stark effekt på gymnasieutbildningarnas själva innehåll och form. Utbildningar med en särskild inriktning eller profil började expandera i mitten av 90-talet med en snabb tillväxt både av lokala grenar av nationella program och av s.k. specialutformade program⁸.

³ Se Mikael Palme, "Personlighet som social strategi. Den kulturella medelklassens reproduktionsstrategier", i XX (red), *Spelrum*. Filmförlaget, Uppsala, 19??, s.

⁴ Se exempelvis Lindensjö & Lundgren, *Utbildningsreformer och politisk styrning*.

⁵ 1992 tillkom den första statliga departementsskrivelse som möjliggjorde friskolor, men denna förtydligades och utvidgades i en ny sådan 1994

⁶ Enligt Skolverkets databas över friskolor och med undantag av de få gymnasiesärskolorna.

⁷ Om man inräknar tre gymnasiesärskolor, upptar Skolverkets databas över gymnasiefriskolor höstterminen 2008/2009 143 enskilda skolor i länets 26 kommuner. Många av dem tillhör dock utbildningsföretag som driver flera skolor.

⁸ S.k. SM-program som kräver särskilt tillstånd från Skolverket därför att de avviker för mycket från timplanen i de nationella programmen för att kunna betraktas som lokala grenar av dessa. Under 2000-talet har en restriktivare tillämpning av regelsystemet gjorts, bland annat därför att dessa program ofta förde med sig en dyrare skolpeng.

Inför läsåret 2000/2001, efter närhetsprincipens slopande, fanns exempelvis bara i Stockholms stad cirka 320 sökalternativ för elever som gått ut grundskolan.⁹ Mängden profilerade utbildningar har sedan dess fortsatt att öka och att döma av gymnasieskolornas hemsidor är det inför läsåret 2008/2009 få kommunala skolor och friskolor som inte erbjuder något slags profilinriktning.

Det finns med andra ord fog för att säga att topografin i det landskap gymnasieskolan utgör förändrats rejält och att kartan över gymnasieutbildningarna har blivit mer svåröverblickbar. Denna studie ska på nytt granska den andra av de två polariteter som de tidigare studierna blottlagt, den mellan kultur och ekonomi. Först ska dock huvuddragen i den utveckling kort redovisas som på ett genomgripande sätt omvandlat villkoren för gymnasieskolornas verksamhet och påverkat deras utbud av utbildningar till både innehåll och form. Det huvudsakliga underlaget är intervjuer gjorda huvudsakligen under läsåret 2007/2008 med 12 skolledare och några skolchefer i Stockholms län, kompletterade av statliga, regionala och kommunala rapporter av olika slag. Därefter ska med visst fokus på Samhällsvetenskapligt program ett kvantitativt perspektiv anläggas och de skillnader mellan skolor och utbildningar belysas som skapas av att elever med ursprung i familjer med olika slags kulturella och ekonomiska tillgångars tenderar att göra olika val av utbildning. Den enda tillgängliga och med tidigare studier jämförbara statistiska informationen härstammar från 2001, kort efter att närhetsprincipen slopades i Stockholms stad, varför de mönster som kan avtäckas inte speglar de senaste årens utveckling. En poäng är dock att dessa mönster av allt att döma är bestående över åren. Ett tredje avsnitt riktar intresset mot ett av de mest lätt åtkomliga instrumenten för gymnasieskolornas konkurrens om elever, deras hemsidor. Dessa är uttryck för de strategier skolorna utvecklar för att attrahera elever, samtidigt som de avslöjar åtskilligt om de positioner skolorna intar i relation till varandra i denna konkurrens. Analysen fokuserar främst på symboliska värden som lanseras på hemsidorna vilka reflekterar den motsatsställning mellan kultur och ekonomi som är studiens centrala tema. Intresset för hemsidornas symboliska universum uppstod i samband med de elevintervjuer som ligger till grund för studiens avslutande, fjärde del och i vilka de intervjuade ofta förhöll sig positiva eller avståndstaganden till olika hemsidors innehåll. Detta avsnitt närmar sig polariteten mellan kultur och ekonomi så som den ter sig i elevernas förhållande till utbildning, intressen och förväntningarna på framtiden på två profilerade utbildningar inom samhällsvetenskapligt program som båda intar framträdande positioner inom den kulturella respektive ekonomiska pol i gymnasieskolan som de kvantitativa analyserna blottlägger. Den underliggande frågan är vad som tycks skilja eleverna åt i avseende på vilka personliga tillgångar de bygger upp under skoltiden och på djupt liggande övertygelser och förhållningssätt till utbildning.

SKOLKONKURRENS, PROFILERING OCH MARKNADSNISCHER

Tidigare studier av gymnasieskolan i andra delar av landet har visat på betydelsen av inte bara den statliga reglering som är lika för alla, utan också av kommunala och

⁹ Utbildningsförvaltningen: Gymnasieintagningen 2006

regionala regelsystem som ofta kan variera åtskilligt.¹⁰ En rimlig hypotes är att den form förändringarna av gymnasieskolan i Stockholmsområdet tagit sig efter styrningens decentralisering och skolpengens införande beror på regionens specifika demografiska och politiska karaktär. Ett stort antal kommuner med ett sammantaget mycket stort befolkningsunderlag inom en begränsad geografisk yta har utgjort en potentiell sällsynt stor marknad för friskolornas expansion, samtidigt deras olikartade demografiska, ekonomiska och politiska profiler har försvårat en samordning av det slag som funnits förutsättningar för i exempelvis Göteborgsregionen.¹¹ Först dryga 15 år efter skolpengens införande tycks Stockholms län 2008 vara på väg mot ett enhetligt, gemensamt system för intagningen, som dock ännu inte täcker alla kommuner och fortfarande innehåller några viktiga undantag.¹² En gemensam skolmarknad med ett fritt flöde av elever och en fri konkurrens mellan skolor tycks vara på väg att skapas. De första friskolorna i regionen, om man bortser från de få skolor med andra huvudmän än landstingen eller kommunen som tidigare funnits¹³, etablerades i början av 1990-talet med Sollentuna Fria gymnasium 1992, Mediagymnasiet i Nacka 1993, Viktor Rydberg i Djursholm, Konsumentföreningens gymnasium på Medborgarplatsen, Jakobsberg Fria Gymnasium med inriktning mot vårdutbildningar och Värmdö Tekniska Gymnasium 1994, samt Haninge Fria Gymnasieskola 1995.¹⁴ Av dessa var Jakbosbergs Sollentuna och Haninge fria gymnasier, Mediagymnasiet i Nacka samt Värmdö Tekniska skapade av lärare som lämnat kommunala skolor.¹⁵ Initiativet till Viktor Rydberg togs på liknande sätt av tidigare lärare och skoledare från kommunala skolor men fick formen av en stiftelse med stöd från svensk näringsliv, bland annat Wallenbergfonderna vilka drevs av en önskan att förnya den svenska gymnasieskolan.¹⁶ Konsumföreningens skola startade närmast av ideologiska skäl med avsikten att bidra till Kooperationens fortsatta utveckling och rekrytering av aktiva medlemmar¹⁷. Av de år 1995 existerande sju nya fristående skolorna är det bara Jakobsbergs Fria Gymnasium, som härstammade ur det landstingsägda Jakobsbergs Vårdgymnasium, som senare kom att anta formen av

¹⁰ Se Ingrid Nordqvist XX, Ida Lidegran YY, Sverker Lundin WW

¹¹ Ett numer klassiskt exempel op oklarhet om vilka regelsystem som gäller är den s.k. avknoppningen av Täby gymnasium, vilken debatterats starkt i media och som fått politiska följdverkningar. I efterhand tycks kommunen ha accepterat att avknoppningen inte skedde i de former som lagen om offentlig upphandling föreskriver, men försäljningen kan samtidigt inte gå tillbaka.

¹² KSL, samarbetsorgan för kommunerna i Stockholmslän, har sedan två år tillbaka skapat ett gemensamt intagningsenhet för alla kommuner utom fyra i söder. Med några undantagsregler, bland annat för den största kommunen, Stockhoms stad, existerar därmed för första gången en gemensam utbildningsmarknad i gymnasieskolan. Se KSL, YYYY

¹³ De mest kända är Tyska skolan, Franska skolan, Finsk-svenska skolan, Enskilda gymnasiet, Sigtuna Humanistiska Läroverk, Waldorfskolorna samt ett antal estetiskt eller hantverksinriktade utbildningar som ofta varit 2-åriga.

¹⁴ Denna del av studien bygger dels på intervjuer med skolledare i både kommunala och fristående gymnasieskolor samt med några kommunala skolchefer i Stockholmsområdet, nämligen Fredrika Bremer och Haninge Fria gymnasieskola i Haninge, S:t Botvid i Botkyrka, Farsta, Kunskaps gymnasiet, Kärrtorp, Södra Latin, KF-gymnasiet, Norra Real, Viktor Rydberg, Rudbecksgymnasiet, Sollentuna Fria Gymnasium och Vilunda gymnasium i Upplands-Väsby. Dels har Skolverkets nya databas över friskolor använts flitigt, samt uppgifter från skolornas hemsidor. En sista källa till information är rapporter och statistik från de tidigare regionala intagningsnämnderna i länet, från det nya för större delen av regionen samordnade intagningskansliet, från enskilda kommuner och från Skolverket. Löfte gavs till de intervjuade skolledarna att inte direkt citeras.

¹⁵ Intervjuer under 2008 med skolledarna på Haningeoch Sollentuna fria gymnasieskolor samt Didaktus hemsida, www.didaktus.se 080811

¹⁶ Intervju med en av skolans första rektorer, YY, 1995.

¹⁷ Intervju med XX, mars 2008

ett utbildningsföretag efter att 2000 ha köpts upp av Didaktus AB, ett företag som nu driver fyra gymnasieskolor i Stockhomsområdet och i sin tur är dotterföretag till ett större företag som sysslar med utbildningstjänster.¹⁸

Denna utveckling av de fristående gymnasierna i riktning mot utbildningsföretag kom allt mer att karaktärisera expansionen av friskolor. Skolverket listar inför skolåret 2008/2009 hela 143 fristående gymnasieskolor i Stockholms län, varav tre är gymnasiesärskolorna.¹⁹ En preliminär kategorisering av huvudmännen visar att 64 av dessa skolor ägs av vad som är rimligt att kalla utbildningsföretag i betydelsen att de driver skolor i företagsliknande former och äger åtminstone två skolor.²⁰ Fem sådana skolor i regionen ägs av två företag, Baggium och John Bauer, vilka driver 29 respektive 23 gymnasieskolor i olika delar av landet. 33 av de 64 skolorna tillhör företag vilka totalt äger mellan 5 och 11 gymnasieskolor. Räknet efter antalet skolor är dessa företag i storleksordning NTI-gymnasiet (11), Kunskapsskolan (10), Hästgymnasiet (8), Jensen (7), IT-gymnasiet (7), Walters (7), Infokomp gymnasiet (6), Mikael Elis (6), Framtidsgymnasiet (6) och Vittra (5). Denna ordning är missvisande såtillvida som att den bara tar hänsyn till antalet gymnasieskolor. Vittrakoncernen driver utöver sina fem gymnasieskolor också 16 förskolor och, i likhet med Kunskapsskolan, 22 grundskolor, vilket kan jämföras med Mikael Elias som uteslutande förvaltar sex gymnasieskolor. Vad som ska rymmas i uttrycket ”företagsliknande former”, som användes ovan, är långt ifrån givet. 16 av de 64 skolor som hör först till denna kategori har huvudmän som äger 3 eller 2 skolor och det skiljer sig bara i detta avseende från åtskilliga av de skolor som först till den sista och heterogena grupp som beskrivs nedan.

Det finns skäl att skilja denna majoritet fristående gymnasieskolor som drivs av utpräglade utbildningsföretag från dem som närmast kan karaktäriseras som branschskolor och vars huvudmän åtminstone hitintills bara driver en skola. Huvudmännen utgörs antingen av branshanknutna organisationer som Hantverksföreningen i Stockholm, huvudman för Hantverksakademien, av storföretag som byggföretaget Peab, ägare av Peab-skolan, eller av flera branshintressenter som gått samman som ägare. Exempel på de senare är Refis-gymnasiet, skapat av en sammanslutning av VVS-installatörsföretag, Industritekniska gymnasiet, framvuxet ur ett redan före skolpengens införande existerande samarbete mellan SL och kommunala yrkesskolor, och Säkerhetsgymnasiet, bakom vilket står både bevakningsbolag och det fackliga Svenska Transportarbetareförbundet.²¹ Dessa branschskolor har alla en inriktning mot bestämda yrken och domineras helt av yrkesorienterade program.

¹⁸ www.didaktus.se

¹⁹ De 2008 existerande tre gymnasiesärskolorna har inte medräknats.

²⁰ Att uttala sig om motiv för expansionen av skolor är inte möjligt. Ovanstående klassificering grundar sig på samtal med de 12 intervjuade skolledarna om de mekanismer som driver expansionen av friskolor och bakgrunden till skapandet av nya friskolor. Kategoriseringen utgör en av flera möjliga sätt att gruppera de fristående skolor som existerar. I synnerhet är gränsen svår att dra mellan det som här kallats skolor som drivs av utbildningsföretag och skolor som förts till vissa andra kategorier. Man kan hävda att den ekonomiska grundvalen för driften av en fristående gymnasieskola är likartad för alla skolor och att alla skolor potentiellt skulle kunna betecknas som skolor tillhöriga utbildningsföretag. Aktiebolagsformen är vanlig också hos skolor som här inte först tilldenna kategori. Utbildningsföretagens tendens att expandera sin verksamhet genom att öppna nya skolor kan också skönjas hos enstaka andra huvudmän, exempelvis medborgarskolan, vars tre gymnasieskolor förts till kategorin stiftelse- och organisationsskolor.

²¹ Informationen från skolornas hemsidor, maj 2008

Nio av de 143 gymnasieskolorna tillhör större föreningar eller organisationer, vilka ofta har rötter i verksamhet som bedrevs innan friskolereformen. Med undantag av dem som är knutna till Medborarskolan driver dessa huvudmän inte fler än en skola. Dit kan räknas Konsumföreningens gymnasium, Fryshuset med delägarskap av ABF och KFUM, Stockhoms Tekniska gymnasium med Stockhoms Tekniska Institut som huvudman, Stockholms Stadsmissions gymnasium, Sociala missionens skola Futurum, och de till Medborgarskolan knutna Stockholms Fria Gymnasium, Kulturama och Textila Gymnasiet. Ytterligare sju skolor tillhör stiftelser som inte har vinstdrivande syften, även om de i vissa fall är huvudman för flera skolor. Dit hör Viktor Rydberg med sina tre gymnasieskolor och Bernadottegymnasiet med inriktning mot uniformsyrken och med rötter i kommunala skolans samarbete med Försvarsmakten.²² Till denna grupp kan den i regionen hitintills enda kyrkligt ägda gymnasiefriskolan räknas, Andreasgymnasiet med Adventistsamfundet som huvudman.

Fem skolor kan i brist på bättre benämning kallas för ”gamla” fristående skolor vilka alla existerade innan skolpengen infördes men nu är beroende av den för sin existens. Till denna kategori hör Sigtuna Humansitiska läroverk, Enskilda gymnasiet, Tyska skolan, Franska skolan och Finsk-svenska skolan.

De övriga 33 enskilda fristående skolorna utgör en heterogen grupp, men har det gemensamt att huvudmannen driver bara en skola. Även om aktiebolagsformen dominerar, kan huvudmannen ibland vara en enskild firma och ibland ett personalkooperativ. Av skolledarintervjuerna att döma kan ett antal av dessa skolor betraktas som rent idédrivna, utan avsikt att expandera sin verksamhet i utbildningsföretagets form.²³ Andra utgör sannolikt tidiga försök att etablera ett utbildningsföretag som om det är lyckosamt kommer att växa och öppna nya skolor, vilket innebär att dessa skolor inte nämnvärt skiljer sig från det som ovan kallats skolor drivna av utbildningsföretag. Viss information ger skolornas programutbud och inriktning. Av de friskolor år 2008 vars huvudman driver bara en skola återfinns hela 15 som enbart erbjuder yrkesorienterade program, i några fall bara ett enda, som Elektrikergymnasiet, Wäsby restauranggymnasium eller Djurgymnasiet, och i andra fall flera program inom likartade områden, exempelvis Yrkesplugget. Tre av dessa friskolor, Nordiska Musikgymnasiet, Lilla Akademin och Stocholms Estetiska, är helt inriktade på estetiska program och två, Mediagymnasiet i Nacka och TV-Eстетiska Gymnasiet, på mediaprogrammet. Bara sex av dessa skolor erbjuder uteslutande studieförberedande program med en dominans för det samhällsvetenskapliga. Den äldsta är Haninge Fria Gymnasieskola, och det yngsta Metapontum med naturvetenskaplig inriktning. Sex skolor, slutligen, kombinerade teoretiska program med mediaprogrammet eller estetiska program, och ett enda erbjöd både ett teoretiskt program, mediaprogrammet och ett praktiskt. Till denna kategori kan slutligen föras ett sent inslag i avregleringen av skolan till förmån för en med offentliga medel finansierad marknad med skolpengen som grund, den s.k. avknoppning av kommunala skolor, vilken består i att en kommun överlåter eller säljer sina skolor till privata huvudmän. Även om ett flertal sådana varit på tal i regionen, finns ännu bara några få exempel på avknoppning inom gymnasieskolan. En tidig sådan, innan termen myntades, är den tidigare nämnda omvandlingen av det landstingsägda vårdgymnasiet i Jakobsberg som togs över av lärare vilka senare

²² Se skolans hemsida, www.

²³ Rektorn för en av dessa skolor menade exempelvis att det vore mycket olyckligt om ekonomiska hänsyn tvingade skolan att expandera och öppna nya filialer. Detta stred mot skolans pedagogiska och ideologiska målsättning.

sålde skolan till företaget Didaktus. Den under senare tid hitintills enda genomförda avknoppningen i länets gymnasieskola är den politiskt mycket omdebatterade försäljningen av Tibble Gymnasium i Täby.²⁴

Sammanfattningsvis kan denna utveckling beskrivas så att utpräglade utbildningsföretag som i bolagsliknande former driver ett antal gymnasieskolor blivit det dominerande inslaget bland de fristående gymnasieskolorna. 64 av 143 enskilda fristående gymnasieskolor i länet drivs av utpräglade utbildningsföretag. Ett litet men intressant inslag, fem av de 64 skolorna, är de som kallats branschskolor, alla med yrkesorienterade program, där större aktörer inom ett yrkesområde eller företagsbransch tagit initiativ till att skapa skolor, men utan att etableringen lett till att verksamheten expanderat och nya skolor öppnats. Ytterligare en kategori, som representerar 16 av de 143 skolorna, är de organisationsanknutna eller stiftelseägda fristående skolorna, vars huvudmän i likhet med branschskolornas med få undantag inte utökat antalet skolor man driver. En liten grupp skolor utgörs av vad som kallats ”gamla” fristående skolor med många år på nacken, främst dem knutna till andra europeiska språk, kulturområden och befolkningsgrupper, men också traditionella svenska skolor som Enskilda gymnasiet och Sigtuna Humanistiska Läroverk. Slutligen finns en relativt stor grupp skolor vars huvudmän utgör en disparat samling men som har det gemensamt att de än så länge bara driver en skola. Några förefaller vara utpräglade s.k. idédrivna skolor, som under flera år medvetet inte utökat sin verksamhet, under det att andra föreger alla tecken på att vara första steget i skapandet i vad som här kallats utbildningsföretag, men med skillnaden att de bara driver en enda skola.

En huvudorsak till tendensen att större utbildningsföretag tagit en väsentlig del av den marknad konkurrensen av elever skapat är, enligt flera intervjuade skolledare och skolchefer, att huvudmän som driver en enda, ofta mindre skola, är särskilt känsliga för effekten av förändringar i elevströmmarna. En minskning av antalet elever som söker sig till skolan kan få dramatiska ekonomiska effekter som större utbildningsföretag har helt andra möjligheter att möta. Tydligt exempel kan hämtas från antagningen höstterminen 2007/2008 då en nystartad, liten fristående skola som Metapontum enligt intagningsnämndens uppgifter hade beredskap för 69 elevplatser, men bara tog emot 24 elever, eller Sparre gymnasium i Täby som tog in 36 elever men hade plats för 120. Detta kan jämföras med de större utbildningsföretagen för vilka elevbortfall av denna storleksordning kan kompenseras av tillströmning i andra skolor som tillhör företaget eller vinster från tidigare år. Walters gymnasier i Haninge och Vällingby erbjöd exempelvis höstterminen 2007 båda 120 platser på sitt enda program (det samhällsvetenskapliga, vilket är företagets affärsidé) men tog in bara 36 respektive 46 elever, samtidigt som företaget fyllde alla platser på sin skola i Nacka och de flesta i Dandryd. Kunskapsskolan i Orminge hade plats för 90 elever men tog in 12, under det att samma företags skola i Globen fyllde samtliga 180 existerande elevplatser. Intervjuerna med skolledare för fristående skolor understryker också betydelsen av små ekonomiska marginaler för sådant som elevvård, idrott eller insatser för elever med särskilda behov. Större utbildningsföretag kan, närmast i likhet med de kommunala gymnasierna i en kommun, lättare finna ekonomiska och organisatoriska lösningar för detta slags insatser.

De fristående gymnasieskolorna kan också betraktas utifrån sitt programutbud och profilinriktningar. De två studieorienterade programmen med sina olika

nationella och lokala grenar, det naturvetenskapliga och det samhällsvetenskapliga, utgör sedan lång tid gymnasieskolans största mått i antalet elever, med ungefär en femtedel respektive en tredjedel av alla elever.²⁵ I utvecklingen av fristående skolor har dessa program dominerat. Ett skäl som lyfts fram av intervjuade skolledare är att de kräver få investeringar i lokaler och utrustning, att de traditionellt rekryterar mer elever som, med ett uttryck som ofta användes i intervjuerna, anses ”studiemotiverade”, samt att det har varit relativt lätt att med hjälp av det kursutbud som den existerande läroplanen och skollagen tillåter kombinera dessa program med lokala profiler. På en gymnasieemarknad som skolkokurrensen, enligt intervjuerna, gjort allt mer ”nischad” utgör de studieorienterade programmen ett särskilt delområde på vilket konkurrensen står om elever som är inriktade mot eller håller dörren öppen för högre studier. En tidigare analys av gymnasieskolans utvecklingen under 90-talet visar att samhällsvetenskapligt program blivit socialt och skolmässigt allt mer heterogent i relation till naturvetenskapligt program, som i högre grad än tidigare kommit att samla elever med goda studieresultat och högre socialt ursprung.²⁶ Båda dessa förhållande avspeglas i de fristående gymnasieskolornas utbud av profiler inom dessa program. Profilinriktningarna tycks först och främst reflekterar en skolas position, eller försök att positionera sig, i konkurrensen om de elever den i första hand strävar efter att rekrytera. Skolor som konkurrerar om de betygmässigt bästa eleverna – Viktor Rydberg utgör ett bra exempel – har inte profileringsinslag som kan kasta tvivel över den akademiska soliditeten hos de utbildningar skolan erbjuder. Profilinslagen på denna skola har avsett språkundervisning med lärare som har ett utländskt språk som modersmål, resor till vissa huvudstäder i Europa, samarbete med högskolor, och under de senare åren estetiska inslag som motiveras med att intellektuella prestationer främjas av parallella estetiska aktiviteter. Men om man bortser från skolans position och rekryteringsbas, är generellt sett profiler inom samhällsvetenskapligt program mindre starkt avgränsade från skolmässiga aktiviteter. Programprofilerna innehåller oftare än på naturvetenskapligt program sporter av olika slag liksom mediainslag eller estetiska inslag. Omvänt avser profilinriktningarna på naturvetenskapligt program, inklusive specialutformade varianter av detta program, oftare än på samhällsvetenskapligt program fördjupningar inom ett viss kunskaps- eller yrkesområde, som miljö eller data, och det är betydligt vanligare att dessa profiler inkluderar former av samarbete med högskolor. Utbudet av profiler speglar med andra ord både skolornas status och marknadsnisch, deras potentiella elever, och de enskilda programmets ställning och potentiella publik.

Ett andra område på vilket de fristående gymnasieskolorna tidigt etablerade sig var det estetiska. Några av de fristående gymnasierna är helt specialiserade mot estetiska program på områden som musik, drama och bild. Kommunala skolors och friskolors musikprofiler utgör tillsammans närmast ett konkurrensfält i miniatyr med Nordiska Musikgymnasiet, Lilla Akademin, Södra Latins specialutformade musikprogram, Fryshuset, Rytmus och Kulturama, inom vilket utbildningarna antingen tenderar att vara nischade mot olika slags musik eller stå i öppen konkurrens med varandra när det gäller samma slags musik.²⁷

Med några undantag var det först på 2000-talet som etablering av yrkesinriktade program på fristående skolor expanderade, bland annat därför att vissa av dessa

²⁵ Se Intagningsnämnden, YY

²⁶ Skolan under 90-talet, s. YY

²⁷ Intervju, Södra Latin

program krävde dyra investeringar i lokaler och utrustning såväl som utvecklade kontakter med de branscher mot vilka programmen är inriktade. De ovan nämnda branschfriskolorna är uttryck för en av flera strategier för att etablera sig på denna marknadsnische. Ett annat är de under senare år inte ovanliga försöken att skapa mindre yrkesinriktade gymnasier som det år 200? Bildade Elektrikergymnasiet är ett uttryck för. Den dominerande formen av skolor på detta område utgörs av dem de stora utbildningsföretagen driver. Särskilt framträdande är företaget Baggium som runt om i landet äger 29 gymnasieskolor vars namn alla innehåller ordet ”praktiska”.

Denna snabbt teckande bild av friskoleexpansionen antyder en utveckling som skolledarna på olika sätt återkom till i intervjuerna, nämligen tendensen att skolmarknadens konkurrens om elever skapar bestämda ”nischer” inom vilka en viss skolas och utbildnings rekryteringspotential ligger. När någon eller några skolor, som är stora nog, varit först på plan eller haft ett traditionellt grundmurat gott rykte, dominerar i ett geografiskt område eller på ett visst profilområde, tvingas andra hitta en annan niche på den lokala skolmarknaden där de kan finna sina elever. Att döma av de gjorda intervjuerna kan konkurrensen om elever för vilka högskolestudier utgör ett sannolikt framtidsalternativ utgöra ett tämligen brett marknadsområde på vilka de flesta kommunala och många fristående skolor konkurrerar. Inom detta område går att urskilja den marknadsnische som de studiemässigt allra bästa eleverna utgör och vilka, som statistiska samband med socialt ursprung visar, ofta också kommer från etablerade, högt utbildade sociala skikt. Konkurrensen om dessa elever sker både på kommunala och fristående skolor – i likhet med vad som nyss konstaterades om de genomsnittliga skillnaderna mellan naturvetenskapligt och samhällsvetenskapligt program – oftast genom att erbjuda profiler som kan sägas vara inriktade mot utbildning som sådan, utan sidoblickar på andra inslag eller aktiviteter. Ett undantag är profilerade inriktningar inom denna marknadsnische som innehåller inslag av musik eller ”estetik”, som i fallet med det kommunala Kungsholmens gymnasiums körklasser eller det fristående Viktor Rydberg estetiska inslag på sina program. Ibland förekommer på detta slags skolor inga profilinriktningar alls på de nationella studieförberedande programmen, utöver dem som de nationella grenarna av dessa program utgör och några intervjuade skolledare kunde öppet påstå att detta slags profilinriktningar ofta är ”kosmetiska”.

När konkurrensen på de studieinriktade programmen inte gäller de mest högpresterande eleverna, tycks de erbjudna profilerna öka i antal och blir på både kommunala och fristående skolor som allra flest när samma program riktar sig mot elever med lägre betyg för vilka högskolestudier inte är uteslutna men bara utgör en alternativ väg in på arbetsmarknaden. Här återfinns starkt profilerade varianter av de två studieorienterade programmen, i synnerhet på det både i avseende på rekrytering och på sitt potentiella innehåll mer heterogena samhällsvetenskapliga programmet.²⁸ Dessa profilerade utbildningar kombineras av dessa skolor inte sällan med ett utbud av yrkesorienterade program. En ofta förekommande profilering är den mot sport och idrott, men också tydligt yrkesorienterade profiler inom studieförberedande program är vanliga. Exempel på det första är det kommunala Farsta gymnasiums idrottsprofiler, det nyligen etablerade fristående Athleticgymnasiet med ”Utbildning Idrott Arbete” som samlande beteckning på sitt utbud av två studieförberedande och ett yrkesorienterat program, och på det senare det kommunala S:t Botvidsgymnasiets

²⁸ Programmet har exempelvis fyra nationella grenar.

i Botkyrka och det fristående Bernadottegymnasiets specialutformade program inriktat mot uniformsyrken som är närstående Samhällsvetenskapligt program.²⁹

Betygsnivåerna i intagningen och några av skolledarintervjuerna tyder också på att det är mot detta slags marknadsnische – elever som inte har de högsta betygen med sig från grundskolan men som vill hålla dörren öppen för högskolestudier som alternativ till ett direkt inträde i arbetslivet – som åtskilliga av de stora utbildningsföretagens utbildningar konkurrerar. Den stordrift som utbildningsföretag som John Bauer, Kunskapsskolan, Jensen och Vittra kan dra fördel av ekonomiskt för att effektivisera kostnader och balansera förluster kombineras att döma av flera av skolledarintervjuerna och av företagets hemsidor med av företagen som helhet modellerade koncept för pedagogik och arbetsformer inom vilka skolledare, lärare och i förlängningen elever arbetar. På hemsidorna finns dessa koncept ofta tämligen noggrant beskrivna och deras pedagogiska fördelar förklaras. Enligt de intervjuade skolledarna för fristående skolor utövar detta slags fastställda modeller för pedagogik dock sällan attraktionskraft på de skolmässigt mest framgångsrika eleverna. Den mest framstående fristående gymnasieskolan, Viktor Rydberg, har också gjort det till ett slags varumärke att inte använda sådana koncept. Profileringen som strategi kan på detta slags skolor inriktade mot elever med i relation till det studieinriktade programmet medelmåttiga eller låga betygsprestationer leda till ett mångfaldigande av profiler med liten reell täckning i antalet elever.

Profilerade utbildningar med yrkes- eller branschanknytning kan sägas skapa marknadsnicher inom vilka gymnasieskolorna konkurrerar med varandra. De intervjuade skolledarna bekräftade att etableringen av en profilerad utbildning förutsatte en bedömning av vad man kan kalla marknadsutrymmet inom den nisch i vilken vilken utbildningen skulle konkurrera. Ett tydligt exempel är de yrkesinriktade musikutbildningarna där de nu etablerade skolorna utgör svåra konkurrenter för varje eventuellt nyskapad utbildning. Skolledarna i både kommunala skolor och friskolor underströk också betydelsen av en skolas rykte för den eller de marknadsnicher dess olika program är inriktade mot. I synnerhet för studieinriktade utbildningar riktade mot högpresterande elever har, enligt flera av de intervjuade skolledarna, betygsnivån i intagningen en avgörande vikt. En nedgång i betygsnivån i intagningen kunde till exempel få en skola med sällsynt hög skolmässig rekrytering att överväga åtgärden att minska utbudet med en skolklass och genom att eliminera fler sökande åter höja betygsnivån. På en annan skola som genom ett drastiskt och i media omdiskuterat ägarbyte snabbt tappat sin tidigare höga rekryteringsprofil, framstod en snabb återerövring av den tidigare nivån som ett nödvändigt villkor för att på nytt återta den tidigare positionen i vad som av skoledaren kallades en ”stenhård” konkurrens om de bästa eleverna. Marknadsföringen av skolan har, enligt skolledarna, blivit en tung men nödvändig post i budgeten. På de mindre fristående skolor på vilka de intervjuade ville avslöja nivån på denna post motsvarade marknadsföringen cirka fyra elevers skolpeng. Eftersom de kommunala skolledarna oftast inte kontrollerar hela den ekonomi som elevernas skolpeng representerar, visste de ofta inte hur mycket den kommunala marknadsföringen kostade, vilket också var fallet för skolledare på skolor tillhöriga större utbildningsföretag.

Skolledarintervjuerna bekräftar att elevströmmarna är en grundläggande mekanism i gymnasieskolans profilerings. Även om många skolors profilinriktningar vuxit fram ur intressen inom lärarkåren, måste de locka elever eller åtminstone synliggöra skolan som olik konkurrerande skolor. Alla skolledare bevakade noggrant

²⁹ S.k. specialutformade program kategoriseras som närstående något av de nationella programmen.

mönster och trender i sökandet till skolan i intagningsnämndens statistik eller egna marknadsundersökningar vars resultat inte sällan behandlades som företagshemligheter. När negativa trender uppkom i elevrekryteringen, var för flera skolor en satsning på profilprogram, exempelvis inom idrott, musik eller IT, en möjlighet att vända utvecklingen. Dyra program med en förlustkalkyl kunde ibland behållas på utsatta skolor i ett försök att bevara skolans rykte och rekrytering till andra program. För dessa elevflöden har geografiska avstånd och transportsystemens utbredning betydelse. Tunnelbanans och pendeltågens sträckning har ibland skyddat gymnasieskolor från alltför stor konkurrens och ibland tvärtom utsatt dem för den. I norra Stockholmsområdet har Rudbecksgymnasiet i Sollentuna, ett av hela regionens största, bland annat i kraft av storleken på sitt utbud av utbildningar och sitt centrala läge ur transportsynpunkt, dragit till sig många elever från kranskommunerna, vilka i gengäld förlorat samma elever i sina egna gymnasieskolor. När särskilt utsatta kommuner riskerat att förlora sina gymnasieskolor när eleverna flytt sin väg har de agerat på olika sätt och med mer eller mindre framgång. Ett har varit att upprätta samarbetsavtal som ökat elevunderlaget i skolorna i samarbetsregionen och så länge kommungränserna utgjorde ett skydd för de kommunala skolorna försvårat elevflykten. Ett annat har varit ambitiösa kommunala satsningar som dem som gjorts på det svårt utsatta Vilundagymnasiet i Upplands-Väsby eller S:t Botvidsgymnasiet i Botkyrka. De kommunala skolorna har då uppfattats som en viktig komponent i hela kommunens ekonomi och utveckling som inte kan utlämnas åt de rena marknadskrafterna.

Både tidigare statistiska analyser av mönster i elevrekryteringen och intervjuerna med skolledare tyder på att 90-talets expansion av friskolor bland annat var uttryckt för en flykt undan socialt och skolmässigt heterogena skolor.³⁰ Att friskolor genomsnittligt har bättre skolresultat mätt i betyg är som flera studier visat parallellt med att de, fortfarande genomsnittligt, har en högre social och skolmässig rekrytering.³¹ Samma socialt selektiva roll kunde även profilerade utbildningar på kommunala skolor spela genom att skapa sociala och skolmässiga reservat för ambitiösa elever som annars på grund av närhetsprincipen bara kunde erbjudas av friskolor.³² Ett omvänt uttryck för samma mekanism är att inga gymnasiefriskolor vuxit fram i vissa socialt homogena och välbeställda geografiska områden där detta slags undvikande av heterogenitet inte behövts, exempelvis Lidingö kommun eller hjärtat av Bromma i Stockholms kommun där den kommunala Höglandsskolan fyllt familjernas utbildningsbehov.³³ Skolledarintervjuerna och tillgängliga statistiska indikatorer, exempelvis betygsnivån i antagningen, vittnar om att den allt friare konkurrensen mellan skolor, både kommunala och friskolor, har gjort att just friskolorna knappast längre har en huvudroll i skapandet av sociala skillnader genom elevers och familjers undvikande av skolmässig och social heterogenitet, utan just den fria rörlighet som skolpengen alstrar. När kommunala gymnasiers mest attraktiva program är fria att söka till för alla, oavsett var eleverna bor, erbjuder friskolan inte längre med nödvändighet en mer homogen miljö. Många friskolor har heller en inte

³⁰

³¹ Se exempelvis...

³² Ett exempel är Huddinge XX

³³ sannolikt gjort gymnasiefriskolor mer osannolika innan närhetsprincipen slopades i kommunen och rörligheten än efter. I en av intervjuerna uttrycktes perspektivet att Brommaeleverna efter närhetsprincipens slopande i kommunen 1999 kunde börja konkurrera om platser i innerstadsgymnasierna, vilket i sin tur rubbade skolans traditionellt självklara ställning.

en skolmässigt, och därmed sannolikt inte heller socialt, högre rekrytering än de kommunala skolor de konkurrerar om eleverna med.

Det bör slutligen lyftas fram att de gjorda skolledarintervjuerna understryker att friskoleexpansionen måste förstås i relation till de kommunala skolornas geografiska placering, storlek och utbud. För alla intervjuade skolledare för fristående skolor utgjorde de kommunala skolorna en självklar konkurrent som den fristående skolan förhöll sig till i sin strategi att hitta en marknad på vilken den själv kunde existera. De kommunala gymnasiernas storlek och deras hitintills existerande samlade ansvar att ge plats åt alla elever i kommunen utgör av intervjuerna att döma både en tillgång och en svaghet. Den kommunala Rudbecksskolan i Sollentuna utgjorde genom sin organisatoriska och pedagogiska lösning att erbjuda stora mängder av kurser, tillval och därmed profiler – vilka man genom skolans storlek hade ekonomiskt underlag för – en svår konkurrent både för fristående skolor i sin närhet och för grannkommunernas kommunala skolor. På samma sätt kunde Fredrika Bremergymnasiet bland annat i kraft av sin storlek och sina organisatoriska lösningar parera hotet från fristående skolor i denna del av södra Stockholms län. När kommuner, ofta beroende på den politiskt bestämda viljan i kommunen, väljer att utveckla sina gymnasieskolor utgör de en kraftfull konkurrent till fristående skolor just genom kommunens resurser. I kommuner där de kommunala gymnasierna är utsatta därför att de förlorar de högpresterande eleverna till friskolor eller andra kommuners kommunala skolor, blir dock storleken, anpassad efter elever som ofta inte längre finns, en börda. Mellan 1999/2000 och 2007/2008 tappade exempelvis Järfälla kommun 25 procent av de elever i kommunen som gick in i gymnasieskolan och framför allt de högpresterande.³⁴ Ett annat tydligt exempel är det kommunala Vilunda-gymnasiet i Upplands-Väsby som på liknande sätt dränerats på elever med goda studieresultat i en negativ spiral som enligt den intervjuade skolledaren var svår att vända, oavsett den verkliga kvaliteten på den utbildning som skolan erbjöd. Denna elevflykt gäller framför allt elever med goda studieresultat, vilket reflekteras i intagningsgränserna för det mest studieförberedande programmet, det naturvetenskapliga. På de kommunala gymnasierna i Vallentuna och Upplands-Bro kommuner var exempelvis den lägsta intagningspoängen inför läsåret 2007/2008 i meritvärde räknat på detta program 80 respektive 70, att jämföra med närmare 200 för Rudbecksgymnasiet i Sollentuna och för många konkurrerande friskolor eller med närmare 300 för de akademiskt högst rankade fristående och kommunala skolorna i länet.

Den inblick som skolledarintervjuerna ger i enskilda gymnasieskolors sätt att förhålla sig till den marknadssituation de befinner sig i ger grund för att tala om institutionella strategier, det vill säga den roll gymnasieskolorna och deras huvudmän spelar i skapandet av det som kan kallas gymnasieskolans sociala struktur. Denna struktur bestäms av den användning familjer och elever med olika mängd och slag av tillgångar gör av skolor och utbildningar. Med detta utbud reflekterar inte bara dessa familjer och elevers behov och intressen, utan skapas av skolorna och deras huvudmän själva. I likhet med de familjer och elever som väljer skola, förfogar en gymnasieskola över tillgångar av olika mängd och slag. Den mest påtagliga är ekonomisk, de medel skolan förfogar över på grundval av skolpengen och som kan omsättas i pedagogiska satsningar, lokaler, marknadsföring eller profilerade inslag som resor eller inköp av datorer till eleverna. Skolledarna – och skolornas hemsidor

³⁴ Siffror från den regionala intagningsnämnden för regionsarbetet mellan Sigtuna, Upplands-Bro och Järfälla 2007.

– understryker vikten av vad som kan betraktas som en helt självklar resurs hos en skola, lärarnas utbildning, kunnande, erfarenhet och engagemang. Men intervjuerna visar att dessa är långt ifrån en enhetlig storhet, en enhetlig lärarprofessionalism, utan ter sig olika på skolor inriktade mot olika nischer på skolmarknaden och, vilket kan tyckas mer självklart, olika programutbud. Även om alla skolledare betonade vikten av lärarna kunde ha en god relation till sina elever och ”kan undervisa”, betonade de på skolor med hög rekryteringsprofil hos sina elever oftare än andra också den akademiska kunskapsnivåns betydelse eller olika spjutspetskompetenser, medan skolledare på skolor med mer betygsmässigt medelmåttig eller låg rekrytering framför allt lyfte fram sociala egenskaper och ”ledarskap”. En ofta mindre synlig men påtaglig aspekt av den tillgång lärarna utgör är de erfarenheter och kontaktnät utanför skolvärlden de representerar. Satsningar på profilerade utbildningar har ofta inslag som förutsätter kontakter och god orienteringsförmåga inom det område profilen avser. Vissa gymnasieskolors högskolesamarbeten, som ibland är mer önskade än reella, utgör exempel på detta slags ofta på personlig bas utvecklade kontakter som ofta står och faller med de personkontakter som byggs upp och underhålls. Inom estetiska profilområden tycks lärarkårens förankring inom exempelvis den musikaliska världen, teatervärlden eller dansvärlden vara helt avgörande för utbildningens konkurrenskraft, och en av de saker som mest särskiljer ledande skolor från mindre betydelsefulla är just styrkan och bredden i denna förankring. Ytterligare andra tillgångar är mindre påtagliga, men inte mindre viktiga för skolans framgång. Det geografiska läget kan räknas dit, sett i relation både till de transportsystem som bestämmer skolans tillgänglighet och till den demografiska och socioekonomiska karaktären hos dess potentiella upptagningsområde. Andra tillgångar är av både materiell och symbolisk natur, exempelvis skolbyggnadernas karaktär. Skolor belägna i traditonstygda byggnader, i likhet med några av innerstadens kommunala gymnasier, kan räkna dessa som en tillgång, liksom skolor med nya, moderna lokaler kan betrakta dessa som en resurs. Anciennitet och historia utgör tillgångar för de skolor som kan göra anspråk på detta, medan nybildade skolor hänvisas till att göra modernitet till ett kapital. En av skolorna själva på sina hemsidor ofta omnämnd tillgång är deras elever. Ur konkurrenssynpunkt är det rykte dess elever ger en skola, enligt skolledarna, mer avgörande än marknadsföringsinsatserna. Även om det tycks finnas gemensamma ingredienser i det ”goda ryktet” – ordning, god organisation, bra lokaler, goda relationer mellan lärare och elever – är innehållet i detta goda rykte dock lika lite som lärarkårens professionalism något enhetligt. Det skolkodsbegrepp som myntades i 80-talets svenska skolforskning³⁵ tycks ha fortsatt giltighet. En skolas lärare och den pedagogik de utvecklar beror i hög grad beror på elevrekryterings karaktär och utbildningens inriktning. Skolledarnas tal om nischer i rekryteringen av elever tyder härvidlag på att skolpengen sannolikt bidrar till att skapa mer homogena skolmiljöer än dem närhetsprincipen frambringade och som berodde av de närliggande bostadsområdenas karaktär.

Villkoren för hur en skola och en skolledare hanterar dessa och andra tillgångar den besitter varierar beroende på typen av huvudman och dennes strategi för skolans utveckling. En sådan strategi är de konceptliknande former som är typiska för många utbildningsföretag. Kommunala skolor är med nödvändighet bundna av den kommunala skolförvaltningens och kommunpolitikernas intressen, vilket bland annat

³⁵ I studier genomförda av Gerhard Arfwedson och Lars Lundman; se t.ex. författarnas *Skolpersonal och skolkoder*, 1984, eller *Varför är skolor olika*, 1983

i intervjuerna yttrade sig i att de betydligt oftare vittnade om kontakter med skolförvaltningen Den mindre fristående skolan med en huvudman utan vinstintresse kan ha en rörelsefrihet som i dessa avseenden är större, men som starkt begränsas av ekonomin och av den marknadsnische den är inriktad mot. När en skolas tillgångar, av det slag som ovan antydde, sammanfaller med elevrekryterings storlek och karaktär, vilket var fallet både för en utpräglad elitskola som Viktor Rydberg och för några av de skolor som riktade sig mot helt andra marknadsnischer, uppfattades villkoren för skolans verksamhet mindre begränsande för skolledarna. Omvänt tedde de sig svåra i skolor med en historia och en strategi som inte motsvarades av en elevrekrytering som bar upp dem. Skolledarnas och huvudmännens strategier för utvecklingen av en skola är dock långt ifrån bara beroende av de tillgångar de besitter – lärarkår, lokaler, rykte, erövrade niche på skolmarkanden – utan också av det politiskt bestämda regelverk som reglerar skolpengens ersättningsnivåer, elevflödena mellan kommunerna och de statliga och kommunala kraven på hur en skola ska skötas. I Stockholmsregionen har detta komplicerade regelverk befunnit sig i ständig förändring sedan det tidiga 90-talets utbildningsreformer, vilket var ett återkommande tema hos de intervjuade skolledarna. Om det är sant att kraven på en skolledares juridiska och ekonomiska kompetens har ökat, bör det också tilläggas att den till personen knutna förmågan att upprätthålla goda kontakter med skolförvaltningen, lokalpolitikens värld, olika källor för information och finansiering, och förankringen på de sociala områden utanför utbildningens värld mot vilka skolan utbildning är inriktad, också utgör viktiga egenskaper hos skolledaren vilka bör räkans till en skolas samlade kapitaltillgångar.

Gymnasieskolans profilering tycks i den utveckling som här i grova drag har tecknats spela en central roll. I nästa avsnitt ska frågan ställas om omvandlingen mot en skolmarknad på vilken både kommunala och fristående gymnasieskolor i allt högre grad konkurrerar om elever med hjälp av profilerade utbildningar har rubbat de sociala polariteterna i Stockholms gymnasieskolevärld. Den tillgängliga statistiska information som är jämförbar med den använd i tidigare studier är som tidigare framhölls från 2001, ungefär i mitten av den utveckling mot fri konkurrens om gymnasieelever som skett efter skolpengens införande. Det följande avsnittet om statistiska mönster i rekryteringen belyser därför denna omvandling när den befann sig i halvtid.